

– на 2,2 % (132,5 тис. місць). Незважаючи на зменшення кількості готелів та інших аналогічних засобів розміщення, показник кількості розміщених у 2015 р. в порівнянні з 2014 р. зріс на 12,7 % і становить 4297,2 тис. осіб. Виходячи з даних, можна стверджувати, що на зменшення показників вплинули такі чинники, як економіко-політична та фінансова нестабільність країни, проведення воєнних дій на частині території держави у зв'язку з чим зменшився туристичний потік в Україну. Якщо, згідно даних Державної статистичної служби, у 2013 р. Україну відвідали 24,67 млн. осіб, то у 2014 р. туристичний потік зменшився на 48,5 % і становить 12,71 млн. осіб. У 2017 р. в порівнянні з 2014 р. туристичний потік ще зменшився на 2,2 %. Але зменшилася кількість не тільки іноземних туристів, а й самі українці стали менше подорожувати всередині країни. Так у 2015 р. в порівнянні з 2013 р. потік внутрішніх туристів зменшився на 345 тис. осіб, або на 49,2 %.

На етапі трансформації відбувався болісний процес переходу на ринкові механізми організації діяльності, що обумовило зміни в галузевій та територіальній структурі. Незважаючи на загальне зменшення економічних показників та елементів територіальної структури, позначився процес чіткої територіальної диференціації рівня розвитку галузі та концентрації гостинності у відповідності до туристичного попиту. Таким чином, на трансформаційному етапі готельне господарство почало перебудовуватись на складову індустрії туризму, орієнтовану на туристичний попит, чим і обумовлені процеси територіальної концентрації закладів, що надають послуги розміщення і є матеріально-технічною базою розвитку туризму на території.

Висновки. Дана галузь економічної діяльності є матеріально-технічною базою, основою для освоєння туристично-рекреаційного потенціалу та розвитку туризму в країні. Тому для забезпечення сталого розвитку туристичної сфери необхідне підвищення якості готельної пропозиції, що відповідає європейським стандартам. Але економіко-політична та фінансова нестабільність країни, проведення воєнних дій на частині території держави призвели до значного сповільнення темпів розвитку готельного ринку. Без стабілізації політичної та соціально-економічної ситуації, припинення військових дій, вкрай складно утриматися на ринку та отримувати позитивний економічний результат господарської діяльності. Але при існуючих економічних і політичних проблемах в Україні, готельне господарство та ринок готельних послуг продовжує функціонувати, трансформуючись під реалії сьогодення.

Перелік використаних джерел:

1. Поплавська І.В. Основні риси методики суспільно-географічного дослідження готельного господарства // Географія та туризм. 2010. – № 4. – С. 122-125.
2. Проблемы и перспективы развития туризма в Украине и мире: управление, технологии, модели: [монография] / Науч. ред. проф. И.Н. Волошина. – Луцк : РВВ Луцкого НТУ, 2015. – 328 с.
3. Лозова О. А., Мамотенко Д. Ю. Сучасний розвиток готельного господарства в Україні. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка: Економічні науки. Харків : ХНТУСГ, 2017. – Вип. 185. – С. 251-259.

РОЗВИТОК НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОСТОРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ

Сич В.А., Яворська В.В., Коломієць К.В.

kolomiyets@onu.edu.ua

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна

The article deals with the stages of scientific research of the territorial organization of recreation and tourism from the moment of the formation of tourism as an independent sphere of activity to modern trends. It is noted that each of the stages is characterized by certain concepts and models of the territorial organization of tourism. It is proved that among the current trends in the spatial organization of tourist activity the process of clusterization prevails, which spatially occurs both on the local and on the global levels.

Key words: *spatial organization, territorial recreation system, tourist destination, tourist cluster.*

Найважливішою характеристикою території, поряд з фізико-географічними параметрами і ресурсною забезпеченістю, є рівень організованості, як самої території, так і діяльності людини на ній. В свою чергу, ефективність діяльності в будь-якій сфері поряд з іншими чинниками залежить також від її просторової організації. В сучасних умовах територіальна організація суспільства зазнає значних змін на всіх рівнях - від локального до глобального. Рекреація та туризм в даному випадку не є виключенням. Рекреаційно-туристична діяльність напряду залежить від регіональних чинників, у тому числі геополітичного положення, природно-рекреаційних ресурсів, історико-культурної спадщини та їх територіальних поєднань – комплексів. Вивчення проблем територіальної організації рекреації та туризму можна віднести до першочергових, які слугують основою для подальших економічних, соціологічних, екологічних та інших досліджень. Незважаючи на те, що невиробнича сфера розглядалася в рамках теорій розміщення таких класиків, як В. Кристаллер і А. Льюш ще у 30-х роках минулого століття, безпосередньо елементи територіальної організації туризму почали досліджуватися лише в 1960-х рр. після формування системи наукових поглядів на туризм як на самостійну галузь наукових знань. З того часу багато вітчизняних і зарубіжних авторів присвятили свої роботи проблемі територіальної організації туристської діяльності.

Перший період досліджень територіальної організації туризму, відноситься до початку другої половини ХХ ст., пов'язаний з розглядом туризму як системного об'єкту у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях, що пов'язано з розвитком системно-структурного підходу в науці в цей період. Крім того, друга половина ХХ ст. характеризується загальною гуманізацією науки, підвищенням інтересу до людини, вивченням розумових процесів, в тому числі пов'язаних з туристичними потребами. На початку 1970-х рр. науковцями розроблялась концепція туристської системи, що складається з декількох підсистем. Теоретичною основою досліджень територіальної організації рекреаційного господарства виступає концепція територіальних рекреаційних систем (ТРС), розроблена В. С. Преображенським [2].

Крім цього, на даному етапі вже були закладені основи дослідження причин територіально нерівномірного розвитку туризму, так як виділялася значимість концентрації природних і культурно-історичних ресурсів в регіоні. Прийшло розуміння того, що теорія центральних місць В. Кристаллера та А. Льюша працює і в сфері рекреації та туризму, згідно якої основними генераторами і приймачами туристських потоків виступають соціально-економічно розвинені центри з високою кількістю об'єктів інфраструктури. Периферійні райони, як правило, відрізняються складною транспортною доступністю і практично відсутністю комфортних засобів розміщення, натомість мають своєрідні рекреаційні ресурси для розвитку нетрадиційних видів туризму.

Слід зазначити, що концепція ТРС одержала подальший розвиток. Так, К. А. Ганн, включила в цю систему не тільки туристів і всю супутню інфраструктуру, але і управлінсько-інформаційну складову, що дозволяє говорити нам про початок досліджень територіальної організації туризму. При цьому, крім природних і культурних чинників, особлива роль для успішного розвитку територіальної організації туризму автором відводиться економічним умовам: фінансового стану споживачів, ступеня розвитку сфери підприємництва, конкуренції та ін. Саме в цей період науковці почали більше звертати

увагу на роль поведінки, та взагалі психологічні фактори, які мотивують потенційних споживачів. Так, американський дослідник С. С. Плог уперше розглянув динаміку курортних зон з історичної точки зору, пов'язавши стадію розвитку дестинації з психографічними характеристиками основного контингенту відвідувачів. Французький географ Ж. М. Міюсек наголосив на динамічній природі дестинації, виділив чотири стадії розвитку території та пояснив виникнення нових локальних центрів щодо поділу туристичного простору на ієрархічні рівні - ядра, ареали, групові системи курортів. Важливе значення для подальших досліджень просторової організації туристської діяльності мала концептуальна модель туристського дестинаційного простору канадського географа Ж. О. Ж. Лундгрена, в якій автор вибудував туристські дестинації в ієрархічному порядку: центральне місто (мегаполіс), периферійні міста, сільські дестинації, природо-орієнтовані туристські місцевості.

В кінці ХХ ст. процеси глобалізації призвели до зростання мобільності населення, ступеня його інформованості в сфері подорожей і, відповідно, появи нових туристських напрямків. У зв'язку з цим ускладнився аналіз територіальної структури і організації туризму, що вимагає розробки нових підходів. Другий період можна назвати перехідним періодом між двома основними етапами, що характеризується початком корінної зміни парадигм в дослідженнях територіальної організації туризму. На даному етапі набуває поширення концепція туристської дестинації, запропонована Н. Лейпером [1]. М. Дж. Ламонт звернув особливу увагу на модернізацію подання туристичної дестинації в моделі Н. Лейпера та запропонував модифікацію класичного елемента туристичної дестинації відобразити у трьох ієрархічних елементах (область дестинації, регіон туристичної дестинації, точка дестинації), пов'язаних з багатьма маршрутами і призначеннями; по-друге, запропонував розподілити транзитний маршрут на первинний і вторинний. З середини 1980-х рр. почали розвиватися просторові моделі туристських переміщень, головна увага в яких приділена системоутворюючим зв'язкам – переміщення туристів. Цей клас моделей об'єднує так звані маршрутні моделі. Чеський учений П. Маріот одним з перших пов'язав місце постійного мешкання туриста з місцем призначення (туристським центром) трьома типами маршрутів: маршрутами доставки туристів до місця відпочинку, маршрутами доставки туристів у зворотному напрямку і маршрутами відпочинку.

Дослідження зарубіжних авторів в галузі туризму і рекреації на сьогодні також пов'язані з розвитком ідей щодо проходження окремими елементами територіальної організації туризму декількох стадій еволюції. Концепція життєвого циклу, запропонована англійським вченим Р. Батлером, стала основою дослідження про зміни туристських дестинації та їх ринків з часом. Батлер відзначав, що причинами розвитку і зміни туристського району або центру є: зміна переваг і потреб туристів, трансформація туристської інфраструктури, зміна (і навіть зникнення) наявних в даному туристському центрі природних і культурних пам'яток. Свій внесок в дослідження просторово-часового розвитку туризму вніс і французький географ Е. Гормсен, чия модель на прикладі розвитку приморських курортів Європи ілюструє зв'язок між еволюцією туристської дестинації та змінами в соціальній структурі туристських потоків, а також кількістю і різноманітністю інфраструктури розміщення. Російські дослідники М. С. Мироненко й І. Т. Твердохлебов ввели схоже поняття «рекреаційний район» - сукупність взаємопов'язаних підприємств, що задовольняє потреби рекреантів на основі природних, культурно-історичних ресурсів, а також економічних умов даної території [2]. В якості основних умов і факторів розвитку рекреаційного району автори виділили природне і соціально-економічне середовище.

В останній чверті минулого століття при вивченні територіальної організації туризму почав поширюватися каркасний підхід, що використовувався в соціально-економічній географії ще з 1960-х рр. Як площинні елементи розглядаються туристські райони, точкові - туристично-рекреаційні об'єкти, а сполучною ланкою служать лінійні елементи - основні туристські маршрути і транспортні магістралі. Але основними

опорними елементами каркаса є вузли - туристські центри, потенційні «полюси зростання». Каркасний підхід дозволяє виявляти найбільш важливі туристичні центри, «вісі розвитку», а також звернути увагу на перспективні з точки зору розвитку туризму елементи каркаса.

Пізніше пошуки раціонального способу використання туристських ресурсів для задоволення потреб населення і отримання економічної вигоди призвели до того, що в 1990-х роках ідеї М. Портера щодо виробничих кластерів почали поширюватися і в працях багатьох авторів з туризму. Одним з перших дослідників в даній сфері був М. Монфорт, який розглядав туристський кластер як сукупність підприємств, ресурсів і інфраструктури, прямо або опосередковано залучених в діяльність з надання туристичних послуг, акцентуючи увагу в основному на характеристику цих складових. Туризм набув масового характеру, почалось зростання конкуренції на міжнародному туристичному ринку та пошук переваг, які також вплинули на популяризацію вивчення територіальної організації туризму в рамках кластерів. З появою досліджень таких елементів територіальної організації туризму, як туристично-рекреаційні кластери, акцентується увага ще на двох найважливіших факторах їх розвитку: співпраця між суб'єктами кластерів і роль ефективної координації їх діяльності органом управління.

Отже, в даному періоді, що охоплює останні десятиліття ХХ століття, ключовими формами територіальної організації виступають туристські кластери і дестинації. Як і на першому етапі, дослідження в основному містять характеристику компонентів територіальної організації, при цьому зберігається системний і комплексний підхід. Все більшу роль почав відігравати економічний фактор, це було пов'язано з поступовим усвідомленням ролі туризму для соціально-економічного розвитку регіону, країни. В цей період виникли мотиваційні, соціально-культурні, екологічні, маркетингові, прогностичні, економетричні моделі туризму. Це пов'язано, перш за все, з мультидисциплінарністю самого феномену туризму, який можна розглядати з погляду: економіки, географії, соціології, екології, права. Продовжується соціологізація наукових досліджень у рекреаційній географії, зокрема маркетингові дослідження.

Третій період розвитку досліджень територіальної організації туризму розпочався з ХХІ ст. та характеризується багатогранністю ідей і напрямів. Сучасні дослідники в галузі туризму продовжують розвивати ідеї, що виникли як на першому, так і на другому етапах. У наш час концепція територіально-рекреаційних систем одержала подальший розвиток. ТРС є складним і багатоаспектним явищем, основною метою якого є задоволення рекреаційно-туристичних потреб людей. Найбільш розробленим засобом структурування території є рекреаційно-туристичне районування, яке традиційно виступає в якості наукової бази територіального планування та управління туристичним комплексом, має значення при

Саме в цей період широке поширення отримали дослідження кластерів в сфері туризму, в тому числі і в Україні, оскільки відбувався перехід від централізованої до регіональної економіки. Зазначимо, що термін кластер в природничих науках застосовується досить давно. Так, у науковій туристичній літературі чітко простежується зміна основоположних концепцій: туристський центр (рекреаційний район - територіальна рекреаційна система - курорт - туристська дестинація - туристський кластер. Отже, приділимо увагу відмінним рисам кластеру та тим поняттям до територіальних утворень, що існували у вітчизняній науці. Територіально-виробничий комплекс - сукупність промислових підприємств на певній території, об'єднаних спільністю транспортно-географічного положення та спільністю використання виробничої інфраструктури. Зауважимо, що термін скоріше відноситься до планової економіки, ніж до виробничих комплексів, що спонтанно розвиваються. Основною відмінністю ТВК від кластерів в трактуванні Майкла Портера є обов'язкова наявність конкуренції всередині кластера [3].

Щодо іншого терміну - ТРС, то в даному випадку найважливіша риса, яка характеризує функціонування ТРС в умовах адміністративно-командної економіки, -

централізоване фінансування засобів розміщення - санаторіїв, пансіонатів та ін. Отже, не існувало ніякого економічного зв'язку між витратами на будівництво і функціонування об'єктів ТРС, а отже і вартістю послуг, що надавалися, і реальним попитом на ці послуги, які розподілялися з оплатою більшої їх частини з тих же державних коштів. Тому ТРС мала більше відношення до просторового планування, ніж до регіональної економіки.

Рекреаційний район - місце або цілий регіон, призначений для багатоцільового відпочинку або туризму; район, виділений в результаті рекреаційного районування. Туристський регіон (район) - територіальна сукупність економічно взаємопов'язаних туристських підприємств, що спеціалізуються на обслуговуванні туристів, що дозволяє найкращим чином задовольнити їх потреби, використовуючи існуючі природні і культурно-історичні комплекси території і її економічні умови; територія, яка має в своєму розпорядженні велику мережу спеціальних споруд і послуг, необхідних для організації відпочинку або оздоровлення. Кластери можуть розміщуватися на території як одного, так і декількох регіонів і являють собою території особливого типу, що характеризуються яскраво вираженою спеціалізацією.

Туристська дестинація - конкретна територія, яку турист вибирає для відвідування і проводить там якийсь час, територія, на якій відбуваються основні процеси взаємодії туриста з туристською інфраструктурою. Дестинації мають фізичні та адміністративні кордони, які визначають систему менеджменту дестинації, імідж і сприйняття та ринкову конкурентоспроможність.

Спеціальні економічні зони туристично-рекреаційного типу - певна частина території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. Зони такого типу повинні мати крім унікального природоресурсного потенціалу для туризму та оздоровлення, розвинену мережу комунікацій, матеріально-технічну базу туризму та рекреації, достатню забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури. З часом може відбутися трансформація СЕЗ у нові форми просторової організації, насамперед кластер.

Як бачимо, кожне наступне десятиліття знаменувалося появою нового поняття на базі початкового - туристський центр. Таким чином, цей ряд понять підказує, що саме регіональні характеристики продовжують шукати свого точного відображення у відповідній концепції. Кластерна теорія ще не набула строгих меж і знаходиться в розвитку. Багатоаспектність існуючих визначень туристичного кластера, яка присутня у вітчизняній і зарубіжній науковій літературі, можна представити наступними підходами до змісту даного поняття (табл. 1). Серед похідних поняття "кластер" в науковий обіг увійшли - кластер економічний, регіональний кластер, туристичний кластер, тематичний туристичний кластер, туристично-рекреаційний кластер, локальна туристична система. Для всіх понять загальним є виділення таких характеристик кластера, як географічна сконцентрованість, взаємодія, кооперація і, як наслідок, диверсифікація і поглиблення спеціалізації туристських послуг. Виділення кластерів з усіма внутрішніми і зовнішніми зв'язками дозволяє виявити туристські дестинації, що активно розвиваються.

Використання кластерної форми розвитку ринку туристичних послуг враховує ключові особливості функціонування місць туристичного призначення, такі як технологічна зв'язаність і взаємодоповнюваність туристичної діяльності; значна частка малого та середнього бізнесу, зайнятого у формуванні та обслуговуванні туристичних потоків; вбудованість туристичної діяльності в структуру життєвого циклу населення, просторова локалізація туристичного продукту; маршрутна територіальна організація туризму. Головна відмінність кластера в сфері рекреації та туризму від промислових (виробничих, агропромислових, сервісних та ін.) полягає в його маршрутній територіальній організації. Туристичний маршрут і відповідний йому туристичний потік пов'язує об'єкти, перетворюючи їх з конкуруючих у взаємодіючі елементи системи. З іншої сторони, туристу потрібен збалансований продукт, що містить не тільки привабливий об'єкт і маршрут показу, але і прийнятне розміщення, харчування, розваги і

т. п. Такий продукт з самого початку повинен розроблятися, а потім і просуватися як загальна спільна справа туроператорів і операторів об'єктів туристичної інфраструктури. Таким чином, кластерні утворення допомагають кожному їх учаснику усвідомити себе частиною цілого. Більш того, кластери «працюють» на імідж не лише підприємств, а на імідж всього регіону і тим самим надають можливість вітчизняному турпродукту та туристичним DESTINATIONAM вийти на міжнародний туристичний ринок. Характерною особливістю саме рекреаційно-туристичного кластера є не лише взаємодоповнюваність підприємств, які до нього належать, але й неможливість функціонування їх поза межами рекреаційно-туристичної сфери.

Таким чином, дослідження територіальної організації рекреації і туризму з другої половини минулого століття і по теперішній час можна розділити на три періоди. Кожен наступний період вміщував в себе підходи та концепції попереднього, але при цьому вони розвивалися з урахуванням нових світових наукових тенденцій. Для кожного періоду характерне домінування певних моделей організації рекреації та туризму. На сьогоднішній день факторами формування просторової організації рекреації та туризму починають виступати глобалізація, екологічна та соціальна безпека, геополітична ситуація, державна політика в сфері туризму, науково-інноваційна база і кадрові ресурси, а також психологічні мотиви туристів. Таким чином, глобальним даний процес є як за територіальним охопленням, так і по організації всіх елементів рекреаційно-туристичного простору. В той же час факт наявності великої кількості зовнішніх і внутрішніх факторів, що впливають на територіальну організацію туризму, підкреслює динамічність і нестійкість сучасних туристських систем.

Перелік використаних джерел:

1. Leiper, N., 1979. The framework of tourism. *Annals of Tourism Research*, No. 6, 390–407.
2. Мироненко Н.С., Твердохлебов И.Т. Рекреационная география. М.: МГУ, 1981. 208 с.
3. Porter, M., 1990. *The Competitive Advantage of Nations*. London, Macmillan, 875.
4. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика. Одеса: Астропринт, 2005. 631 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПОЄДНАННЯ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ТУРИЗМУ ІЗ ЕКСКУРСІЙНИМИ ПОСЛУГАМИ

Альтгайм Л.Б.

altheim@ukr.net

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, Україна

The value of a combination of organization of excursion services with various types of extreme tourism for the tourism industry is revealed. The peculiarities of the use of various natural places and objects for the selection of different types of extreme tourism are analyzed.

Key words: *excursion services, extreme types of tourism.*

На міжнародному ринку туризму екстремальні види туризму починають розвиватися із кожним роком все швидше. Але про деякі його форми і види багато хто просто щось чув, а деякі і не знають. А коли їх поєднувати із екскурсійними послугами, то ефективність і популярність таких турів зростатиме у рази. В Україні останніми роками з'являються туристичні організації, які займаються саме таким поєднанням екстремального туризму із екскурсійними послугами, організовуючи тури. Кожна країна має що представити туристу-екстремалу, це і гори, річки, моря, океани, або ж просто повітряний простір. Тобто це, у